

Régészeti megjegyzések az uráli - indoeurópai kapcsolatokról

Az uráli és az indoeurópai nyelvcsalád népei ősi kapcsolatainak vizsgálata hosszú múltra tekint vissza s igen gazdag szakirodalom foglalkozik e szerteágazó kérdéssel. Természetes, hogy hosszú ideig kizárólag a nyelvészek érdeklődésének homloktérében állt ez a kérdés, a fiatalabb tudományág, a régészet képviselői jóval később kapcsolódtak be az ilyen irányú vizsgálatokba. Az alábbiakban nem kíséreltem meg a kutatástörténetet gazdag szakirodalmának áttekintését, csupán két kérdéshez fűzök régészeti szempontú észrevételeket: a legkorábbi uráli - indoeurópai kapcsolatok és az ugor - indoiráni kölcsönhatások történetéhez.

A legkorábbi indoeurópai - uráli nyelvi kapcsolatokat újabban A.Joki (1973) és K.Rédei (1986) kitűnő monográfiái taglalták összefoglalóan. E szempontból rendkívül fontos kérdés, hogy hol lehetett és milyen időben e két nyelvcsalád népességének ősi szállásterülete. Ennek eldöntésében az utóbbi időben egyre nagyobb szerepet kapnak a nyelvtörténeti adatokat is szem előtt tartó régészeti vizsgálatok. Nem kétséges ugyanis, hogy a régészet időrendje - minden viszonylagossága ellenére is - sokkal megbízhatóbb, mint a nyelvészeté, ráadásul az ősi népek egykori lakóhelyeit is a régészet tudja megbízhatóbban lokalizálni az előkerült leletek alapján. Az utóbbi évtizedben kitűnő monográfiák születtek (Renfrew, 1987), amelyek körvonalazzák az ősi indoeurópaiak települési körzetét és szétvándorlásuk lehetséges irányait.

Az egykori uráli közösség ősi lakóhelyének kutatása is hosszú ideig kizárólag a nyelvészet hatáskörébe tartozott, a régészeti emlékművek értékelése másodlagos szerepet játszott. Az utóbbi fél évszázadban vált csupán lehetségessé, hogy a régészettudomány is egyenrangú társként hallassa szavát ebben a kérdésben. Ekkorra halmozódott fel ugyanis olyan nagy mennyiségű és hiteles feltárt leletanyag Eurázsia azon vidékéről, ahol az uráli őshaza sejthető, hogy ennek alapján meg lehetett kísérelni e terület régészeti alapon történő körvonalazását. A nyugat - szibériai térség kiváló kutatója, V.N.Csernyecov a hatvanas években öntötte végleges formába nagy hatású elméletét, amely szerint az uráli nyelvcsalád népességének szállásterülete a Kr.e. IV. évezredben az Urál - hegység vidékén volt, főként annak keleti oldalán, ahová valószínűleg délről - az Aral-Káspí vidékéről - vándoroltak az átmeneti kőkor kései szakaszán (Chernetsov, 1968, p.260-267; Чернетсов, 1968, c.41-53). Ehhez az elmélethez igen közeli volt Hajdú Péter 1964-ben kifejtett nézete, aki a Kr.e. VI - IV évezred uráli őshazát szintén az Urál - hegység vidékére helyezte, annak mindkét oldalára, csak északabbi területre, mint azt Csernyecov tette (Hajdú, 1964, s.47-83). A két elmélet régészeti oldalról minden nehézség nélkül összeegyeztethetőnek mondható, azzal a megszorítással, hogy az uráli őshaza központi területe minden bizonnyal délebbre lehetett, mint azt Hajdú Péter vélte, mivel a régészeti lelőhelyek ott helyezkednek el jóval sűrűbben (Fodor, 1976, p.149-170; 1977, old.279-302).

[Az a korrekciót később Hajdú Péter el is fogadta (Hajdú, Domokos, 1987, s.293-294). Az újabb pollenvizsgálatok eredményei is arra mutatnak, hogy az uráliak ősi szálláshelye jóval délebbi területekre is kiterjedhetett, mint az Északi-Urál vidéke (Veres, 1996, p.7-12).

Nyugat - Szibéria, az Urál - vidék és Kelet - Európa erdős övezetének régészetével foglalkozó kutatók a 60-as és 70-es években lényegében a Csernyecovéhoz hasonló álláspontra jutottak az uráli őshaza kérdésében, s úgy vélték, hogy a nyelvközösség felbomlása után a finnugorság a Kr.e. III. évezred második és a II. évezred első felében népesítette be a Volga - Káma vidéke felől Kelet-Európa erdővidékét egészen a Baltikumig (Третьяков, 1966, c.14-62). Volosozvói kultúra. Az említett területek régészeti emlékműanyagát legjobban ismerő kutatók ma is Csernyecov elgondolását tartják a legvalószínűbbnek, esetenként bizonyos módosításokkal (Kocapen, 1987, c.314).

Az észt és finn szakemberek általában korábbi időre tették a finnugor népesség baltikumi és finnországi megjelenését, mint a volosozvói kultúra kora. C.F.Meinander egyáltalában nem a volosozvóiakban látta a kelet - európai finnugor térhódítókat. Véleménye szerint a nyugati finnség elődei a Kr.e. 3000 körül érkezhettek későbbi lakóhelyükre a Felső - Volga - vidéki Ijalovoi kultúra területéről. D.A.Krajnov a volosozvói műveltség népességét nem finnugornak, hanem indoeurópainak vélte, s eléggé zavaros módon magyarázta a finnugorság itteni megjelenését (Краинов, 1981, c.5-20).

Az utóbbi időben mind a nyelvészek, mind a régészek körében - főként Finnországban - többen kételyüket fejezték ki az uráli őshaza viszonylagos "kis" területre való lokalizációjában. Rédei Károly ezen őshaza-elméletek fő gyengeségét abban látja, hogy azok nem adnak magyarázatot az uráli - indoeurópai korai nyelvi kapcsolatokra. A korábbiaktól eltérő újabb nézetek képviselői az uráli őshaza területét jóval szélesebb határok közt vonják meg, amelybe általában beletartozik Kelet - Európa egész erdőövezete, Skandináviától az Urálig. E kutatók jelentősen kitágították az őshaza időbeli határait is egészen az ősköorig. Feltételezik, hogy az uráli népesség már a Kr.e. VII évezredben megtelepült a mai Finnország területén is. Olyan nyelvészeti elképzelés is napvilágot látott, amely szerint nem egy uráli alapnyelv és nem egy őshaza lehetett, hanem legalább két alapnyelvi változat és ennek megfelelően több "őshaza" is (Pusztay, 1994, c.17-22). Makkay János szellemes feltevése szerint az uráli alapnyelv és az uráli egység még az átmeneti kőkor előtt, tehát az őskökorban felbomlott, s az őshaza „...a Kárpátok és az Urál közötti egész terület egy viszonylag keskeny sávján lehetett i.e. 15 000— 13 000 között.” (Makkay, 1990, p.74). E felfogás igen közeli László Gyula korábbi elgondolásához, aki az uráli őshazát az ősköri Swidry kultúra Közép-Lengyelország és a Oka közti területével azonosította (László, 1965, s.35-40).

A korábban ismertetett őshaza felfogásokat a szakirodalomban újabban, "hagyományos"-nak szokás nevezni, az ettől eltérőket pedig "újak"-nak.

Pedig könnyen belátható, hogy ezek az "új" elméletek nem kevesebb

áthidalhatatlan nehézséget rejtenek magukban, mint a régiek. Régészeti szempontból feltűnő, hogy ezen elméletek mögül általában hiányzik a régészeti emlékéanyag aprólékos elemzése, a belőlük következtethető érvek felsorakoztatása. Nagyon gyakran a számításba vett leletanyag félévszázada látott nyomtatásban napvilágot, s az újabb eredmények számbavétele elmarad. Igen gyakran elmélet épül elméletre, föltevés föltevésre. Az általában kis méretben közölt térképeken sokszor látunk önkényesen megvont határvonalakat - az állítólagos "őshazák" határvonalait -, amelyek könnyedén siklanak át több ezer kilométeres távolságokon.

Igen problematikusnak vélem továbbá, amikor a kutatók ítéletet mondanak az ősköri népességek nyelvi hovatartozását illetően. E korszakból ugyanis oly gyér emlékéanyaggal rendelkezünk, hogy rendkívül kockázatos egy-egy nyelvcsalád népességének lakóhelyét körvonaloznunk. Tekintetbe kellene vennünk, hogy az uralisztikai szempontból számításba jöhető területeken az ősköri korban aligha élhettek olyan közösségek, amelyek viszonylag sűrűn benépesítettek volna egy-egy nagyobb körzetet, s az állandó kommunikáció révén közös nyelvet alakítottak volna ki. Egyenesen elképzelhetetlenek tartom például, hogy a Finnország és az Ural közt élő ősköri embercsoportok létrehozhattak volna egy ilyen nyelvi egységet. Úgy vélem, hogy ilyen viszonylag sűrűn lakott területekkel legkorábban a térségben csupán a késői átmeneti korban számolhattunk (Срапов, 1980). Nyilvánvaló azonban, hogy akkor sem alakulhatott ki közös nyelv ilyen óriási területen.

Figyelembe kell vennünk, hogy az ősi természeti gazdálkodás (halászat, vadászat, gyűjtögetés) a történelem folyamán szintén fejlődött, nem pedig stagnált. Ennek fejlődésével az ember számára egyre kisebb terület volt elegendő táplálékának megszerzéséhez.

Meg kell még jegyezni, hogy a "hagyományos" őshaza-elméletek által "kicsi"-nek ítélt uráli őshaza nem is olyan kicsi. Az Urál-hegység, a tőle keletre lévő területek és a Volga-Káma vidéke még a természeti gazdálkodás feltételei mellett sem elhanyagolható nagyságú.

A kételkedőknek - hogy ti. Ekkora területen élhettek az ősuráliak - nem ártana egy későbbi, a történelemből már jól ismert példát szem előtt tartaniuk. A VI. század előtt az írott források alig tesznek említést a szlávokról. Őseik valahol Lengyelország és Fehéroroszország területén éltek - valóban viszonylag "kis" területen. A VI. század közepe körül indul meg elsőprő erejű széttrajzásuk, rövid idő alatt benépesítik a Balkánt, Cseh- és Morvaországot, Ausztria nagy részét, Kelet-Európa óriási területeit (Ссаов, 1994). Lám, egy jól ismert példa arra, hogy az "őshaza"-nak egyáltalában nem szükséges kontinensnyi nagyságú területekre kiterjednie. Semmi kényszerítő okunk sincs tehát arra, hogy ezt az uráliak esetében feltételezzük.

Az elmondottakkal azonban egyáltalában nem azt szerettem volna hangsúlyozni, hogy nem szükséges tovább vizsgálunk az egykori uráliak szállásterületének lehetséges helyét és idejét. Éppen ellenkezőleg. Senki számára sem kétséges ugyanis, hogy az "alapnyelv" vagy az "őshaza" nem más, mint tudományos rekonstrukció, kutatási modell, amely valószínűleg soha nem lesz azonos az egykori valósággal. E

rekonstrukció művelőinek mindig törekedniük kell e régvolt valósághoz közelebb kerülni, megismerni azt (Hajdú, 1981, old. 105-107). Régészeti szempontból ez csak azt jelenti, hogy bővítenünk kell - s erre lehetőségünk is van - forrásanyagunkat, s rekonstrukciósink, hipotéziseink kidolgozásánál messzemenően vegyük figyelembe a forrásanyag minden tanulságát. Magam úgy vélem, hogy ez etnogenetikai vizsgálatoknál az uralisztikával foglalkozó régész az újköri határai közt s a későbbi korokban mozoghat több-kevesebb biztonsággal. Ezekből a korokból vannak ugyanis néptörténeti szempontból értékelhető régészeti forrásai. A régebbi korokra vonatkozóan is lehetnek sejtései, óvatos feltevései, de mindig tudatában kell lennie jelenlegi lehetősége határainak.

A továbbiakban a már differenciálódott uráli és indoeurópai népességek kapcsolatának egyik korszakához fűzők néhány észrevételt: az indoiráni (ős- és óiráni) és ugor népesség kölcsönhatásához.

A régészeti kutatások eredményei alapján ma az látszik a legvalószínűbbnek, hogy a mai obi-ugorok és magyarok távoli elődeinek közös szállásterülete az Urál-hegységtől keletre eső nyugat-szibériai steppe és az erdővidék déli sávja lehetett a Kr.e. II. évezredben és a az a Kr.e. I. évezred első felében (Fodor, 1982, p. 111-124). A nyelvészeti vizsgálatok emellett szólnak, hogy ez az együttlélés meglehetősen laza lehetett s feltehetően viszonylag nagy területen sejtethetjük a közös szállásterületet (Honti, 1979, old. 225-247). A magyarság X. századi Kárpát-medencei régészeti emlékéanyagából kiinduló retrospektív vizsgálatok is az említett területen sejtetik az ősmagyarság néppé válásának színterét. A magyarság X. századi hagyatékának előzményeit láthatjuk ugyanis az Urál nyugati oldalán feltárt kusnarenkovi típusú emlékekben, amelyek a VI. században jelennek meg Baskiria területén, s előzményüket a nyugat-szibériai Irtyis-Isim-Tobos vidéki vaskori szargatkai műveltségben sejtethetjük (Могильников, 1983, c. 170-172; 1988, c. 20-30).

Az ugor együttlélés időtartama tehát valószínűleg zömmel a bronzkorra és a vaskor kezdetére (Kr.e. II. és I. évezred első fele) tehető. Déli szomszédaink ebben a korban zömmel az andronovói régészeti műveltség népei voltak (Kr.e. XVII-IX. sz.). Az újabb kutatások meggyőző erővel valószínűsítették, hogy az andronovói és a tőle nyugatra elhelyezkedő kelet-európai steppei gerendasíros műveltség népessége a már szétvált indoirániak két csoportját alkotta (Кузьмина, 1994, c. 164-266).

A régészeti kutatásban V.N. Csernyecov tételezte fel elsőként, hogy az obi-ugorok kultúrájában megfigyelhető egyes jelenségek (ornamentika) valószínűleg andronovói eredetre vezethetők vissza (Чернецов, 1948, c. 139-152). Később többen feltételezték, hogy az andronovói műveltség egyik perifériális csoportja az ugarság hagyatéka lehet. E kérdés megnyugtató módon jelenleg aligha tisztázható és aligha vonható kétségbe az andronovói népesség zömének iráni nyelvűsége, s az is nagyon valószínűnek tartható, hogy az ugarságot egykor igen szoros kapcsolatok fűzhették az andronovoiakhoz. Ebben az időben az ugarság (vagy annak egy része) kétségkívül megismerkedett a termelő gazdálkodás két alapvető ágazatával, a földműveléssel és az állattartással. Ezek

az új innovációk pedig a tőlük délre lakó ősiráni népesség felől érthetők őket, akikben elsősorban az andronovoiakat sejtethetjük.

A magyar nyelv ősiráni - tehát ugor koei - jövevényszavai közül különösen figyelemre méltó a tén és a tej szó (Harmatta, 1977, old.175), amelyek a szarvasmarhatartás iráni hatásra történt kialakulását igazolják. Szintén az ugor kori az egész magyar lovasterminológia (fék, nyereg, ló, szavak, továbbá a két és a hároméves csikót jelölő kifejezések) (Munkácsi, 1931, old.18), amelyek eredete vitatott, talán belső keletkezésű, az obi-ugor és magyar nyelvben egyaránt elterjedt szavak lehetnek.

Úgy vélem, ma már lehetőségünk van arra, hogy a régészeti eredményeket is bevonjuk az ugarság ősiráni és óiráni kapcsolatainak vizsgálatába. Arra is kísérletet tehetünk, hogy tárgy történeti szempontból vegyük vizsgálat alá az egyes jövevényszavak átkerülésének valószínű idejét és helyét.

A magyar szekér szó iráni eredete nyelvészeti szempontból nem kifogástalanul adathozható, ugor kori átvétele is kétségeket ébresztett. A szó megfelelője a keleti osztyákokban is megvan "szán" jelentésben. A régészeti adatok alapján azonban magam igen valószínűnek vélem, hogy az előmagyarság még az ugor korban vehette át e szót az ősirániból. A Dél-Ural vidékén ugyanis már az i.e. III. évezredben is ismert volt a szelerezés, amit az Orenburg melletti egyik sírból előkerült tömör kerék igazol (Федорова - Давыдова, 1996, c.75). Jóval nagyobb jelentőségű azonban szempontunkból a Cseljabinszk környékén feltárt Kr.e. XVII—XVI. századi szintastai temető, amelynek több sírjában küllős kerékű szekerek nyomait figyelték meg az ásatók (Генинг, 1977, c.53-73) (kép.1). A temető az andronovoi kultúra korai, petrovkai fázisához tartozik (Anthony, 1995, p.560-562). A sírokba tett szekerek kétkerékű harci járművek lehettek, amelyeket két lóval vontattak egykor. A szekeres sírokba lovakat is temettek. A szintastai népesség minden bizonnyal ősiráni nyelvű lehetett. Nagyon valószínűnek tarthatjuk tehát azt a feltevést, hogy a közelben élő ugorok délebbi csoportjai is ekkoriban ismerkedtek meg iráni szomszédaik révén a szekerezéssel, s a rá vonatkozó szó is ekkor kerülhetett át az ősirániból az ugor nyelvekre (Fodor, 1992, s.135-144). A későbbben északabbra került obi-ugorok nyelvéből aztán ez a szó - mivel új szálláshelyükön a szekeret többé nem használhatták - kiveszhetett, illetve más jelentést vehetett fel.

Igen valószínű továbbá, hogy az iráni hatás jelentősen átformálta az ugarság szellemi műveltségét is. A kutatók több ízben kimutatták, hogy az obi-ugorok hitvilágában igen sok iráni párhuzam lelhető fel (Hoppál, 1989, p.22-23). A hitvilág nyomai pedig a régészeti emlékegyekben is fellelhetők, nevezetesen a temetkezési szokásokban. Az említett szintastai temetőben igen sok állatsont került elő, s megállapítható, hogy a temetkezések alkalmával az elhunyt tiszteletére főként lovat, szarvasmarhát és juhot áldoztak és tették csontjaikat az elhunyt mellé a sírgödörbe, vagy pedig külön áldozati gödörbe. Igen lényeges, hogy nem csupán teljes lötemetkezéseket tártak itt fel, hanem ún. Részleges lötemetkezéseket is, amikor csupán a ló bőrébe csavart koponyáját és lábsontjait tették a sírba. (kép.2) Pontosan ilyen

temetkezések fordulnak elő későbbben az ősmagyarság temetőiben, a kusnarenkovoi típusú és Kárpát-medencei X. századi magyar sírokban. Nem kizárt, hogy e magyar temetkezési szokás gyökerei szintén az ugor korra nyúlnak vissza s kialakulásában ősiráni hatást sejtethetünk.

Egyik nemrég elkészült dolgozatomban annak igazolására is kísérletet tettem, hogy a magyarság totemisztikus jellegű eredetmondájának gyökereit szintén az ugor együttlés korába vezethetők vissza (Fodor, 1995, old.23-34). A hasonló jellegű magyar és obi-ugor eredetmonda (a szarvas két testvér, illetve két vadász üldözi) véleményem szerint a Kr.e. VIII. Századot követő időben — tehát az ugor kor legvégén — alakulhatott ki a szétváló ugor népeknél, még hozzá minden bizonnyal szkita-szarmata hatásra, akiknek a szarvas totemállatuk volt. Ennek a régészeti leletanyag is számos bizonyítékát nyújtja.

A jövőben a régészetnek bizonyára egyre több lehetősége nyílik majd arra, hogy az ugor—iráni nyelvi kapcsolatok történeti hátterét vizsgálja, amivel komoly segítséget nyújthat a nyelvészeti kutatásokhoz is. Az ugyanis a fenti rövid áttekintésből is kiviláglik, hogy régészeti módszerekkel csupán a bronzkortól — nagyjából a Kr.e. II. évezred elejétől — tudjuk jelenleg vizsgálni az uráli—indoeurópai művelődéstörténeti kapcsolatokat. Az ennél korábbi időszakokra vonatkozóan csak rendkívül gyér adatsorral alátámasztható feltevéseink lehetnek.

Jegyzetek

- Генинг В.Ф. Могильник Синташта и проблема ранних индоиранских племен // СА. — 1977. - 4. - С.53-73.
- Косарев М.Ф. Некоторые вопросы этнической истории Западной Сибири // Археология СССР. Эпоха бронзы лесной полосы СССР. — М., 1987. — С.314.
- Крайнов Д.А. К вопросу о происхождении волоховской культуры. — СА. — 1981. - 2. — С.5-20.
- Кузьмина Е.Е. Откуда пришли индоарии? — М., 1994. — С.164-266.
- Молдаванков В.А. К проблеме исходной территории миграции протомадьяр // Новое в средневековой археологии Евразии. — Самара, 1983. — С.170-172.
- Молдаванков В.А. Некоторые аспекты таежных племен Приуралья и Западной Сибири в эпоху железа // Проблемы древних угров на Южном Урале. — Уфа, 1988. — С.20-30.
- Селин В.В. Славяне в древности. — М., 1994.
- Стариков В.Ф. Мезолит и неолит лесного Зауралья. — М., 1980.
- Третьяков П.Н. Фляно-угры, балты и славяне на Днестре и Волге. — М., 1966. — С.14-62.
- Федорова - Давыдова Э.А. Памятники эпохи бронзы на р. Киндель // Экспедиции Государственного Исторического музея. — М., 1996. — С.75.
- Черепков В.Н. Орнамент лепточного типа у обских угров // Советская этнография. — 1948. - 1. - С.139-152.
- Черепков В.Н. К вопросу о славяни уральского неолита // История, археология и этнография Средней Азии. — М., 1968. — С.41-53.
- Anthony D.W. Horse, wagon and chariot: Indo-European languages and archaeology // Antiquity 89. — 1995. - P.560-562.
- Chernetsov V.N. On the Problem of Ancient Substratum in the Cultures of the circumpolar Region // VII Congress International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques. — Vol.X. — P.260-267.
- Fodor I. The problem of the Uralian and Finno-Ugrian original home. (Archaeological survey.) // Folia Archaeologica. — 1976. — 27. — P.149-170.
- Fodor I. Az uráli és finnugor őshaza kérdéséről. (Régészeti áttekintés.) // MTA II. Oszt. Köt. — 1977.

- 26. - Old. 279-302.
 Fodor I. In Search of a new Homeland // The Prehistory of the Hungarian People and the Conquest. - Budapest, 1982. - P. 111-124.
 Fodor I. F. Die Anfänge der ungarischen Landfuhr // Rédei—Festschrift. Studia Uralica. - Wien - Budapest, 1992. - S. 135-144.
 Fodor I. Az ősmagyarok etnikai tudata // Néprajzi Értésítő. - 1995. - 77. - Old. 23-34.
 Hajdú P. Über die alten Siedlungsstätten der uralischen Sprachfamilie // Acta Ling. Hung. - 1964. - 14. - S. 47-83.
 Hajdú P. Az urali nyelvészet alapkérdései. - Budapest, 1981. - Old. 105-107.
 Hajdú P., Domokos P. Die uralischen Sprachen und Literaturen. - Budapest, 1987. - S. 293-294.
 Harmatta J. Irániai és finnugorok, irániai és magyarok // Magyar őstörténeti tanulmányok. - Budapest, 1977. - Old. 175.
 Honti L. Az ugor nyelvek jellemző vonásai. Észrevételek az ugor egység kérdéséhez. (Die charakteristischen Züge der ugrische Sprachen. Bemerkungen zur Frage der ugrischen Spracheneinheit.) // Nyelvtudományi Közlemények. - 1979. - 81. - Old. 225-247.
 Hoppál M. Finno-Ugric Mythology Reconsidered // Uralic Mythology and Folklore. Ethnologia Uralica. - Budapest - Helsinki, 1989. - 1. - P. 22-23.
 Joki A. J. Uralter und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen // MSFOu. - Helsinki, 1973.
 László Gy. Über die Grundfragen der uralischen Ueheimat // CUFU 2. - Helsinki, 1965. - S. 35-40.
 Mákkay J. New Aspects of the PIE and the PU/PPU Homelands // CUFU 7. - Dehrecen, 1990. - Vol. 1. - P. 74.
 Munkácsi B. A magyar lovasélet ősisége // Ethnographia. - 1931. - 42. - Old. 18.
 Pusztay J. Лингвистическая модель определения прародины уральских народов // Финно-угорские исследования. - 1994. - 1. - С. 17-22.
 Rédei K. Zu den indogermanisch - uralischen Sprachkontakten. - Wien, 1986.
 Renfrew C. Archaeology and language: the puzzle of Indo-Europea origins. - London, 1987.
 Veres P. The Ethnogenesis and Ethnic History of the Hungarian People. - Budapest, 1996. - P. 7-12.

К вопросу об урало – индоевропейских контактах (Археологический аспект)

Резюме

Проблеме древних контактов народов уральской и индоевропейской языковых общностей посвящена обширная, главным образом языковедческая литература. Это не случайно, ведь исследования этих контактов долгое время велись почти исключительно только лингвистами. Однако, в течение последних десятилетий и археологи смогли включиться в изучение данной тематики благодаря значительному количеству накопленного археологического материала. Несомненно, археология имеет более надежную хронологическую базу, чем языковедение и только она способна обрисовать культурно – исторический фон и установить конкретные географические ареалы древних языковых контактов.

В последнее время сделаны существенные попытки для определения исходной территории (прародины) индоевропейцев и уральцев. Мнения всех исследователей сходятся в том, что в древности индоевропейцы были южными соседями уральцев. Автор полагает, что из археологических гипотез о прародине уральцев наиболее вероятными являются те соображения, которые

ретроспективно могут связать археологические культуры с конкретными группами и народами уральской языковой семьи. Естественно, ретроспективный метод более древние культуры может отождествлять всё меньшей вероятностью с конкретными этническими общностями. Самый древний период, для которого этот метод может быть применён – это эпоха неолита. Гипотезы о более ранней уральской прародине, хотя они являются весьма важными для развития науки, пока не могут подтверждаться конкретными археологическими материалами. Также можно оценить теории о более “обширной” прародине от Скандинавии до Западной Сибири и гипотезы о “нескольких прародинах”, т.к. конкретные языки и языковые группы могли формироваться только в конкретных исторических и географических условиях, как средства коммуникации человеческих обществ. При этом не имеет принципиального значения, какая модель исторического развития выбирается при исследовании.

Автор считает наиболее вероятной гипотезу В.Н.Чернецова об уральской прародине, которая очень близка теории лингвиста П.Хайду. Согласно данным гипотезам древние уральцы в неолите проживали в области Среднего и Южного Приуралья и Зауралья. В.Н.Чернецов с большой вероятностью смог связать древние археологические культуры с этнографическими данными обских утров, имевших наиболее архаичную культуру XIX – XX вв. Для ретроспективных исследований имеют чрезвычайное значение раскопки могильников позднего средневековья и нового времени.

Формирование отдельных групп уральцев по новым археологическим данным выглядит более сложным, чем это казалось исследователям 60-х и 70-х годов. Видимо этим объясняется в настоящее время нередкое разочарование в исторической достоверности археологических данных. Однако, это естественное явление, ведь сам этот исторический процесс был весьма сложным и накопление археологического материала всё многостороннее отражает этот процесс. Поэтому, несмотря на все сложности исследования, мы можем установить, что археология в наше время не может быть использована только в качестве иллюстративного материала к лингвистическим и прочим теоритическим построениям, как это делалось в XIX – XX ст., а наоборот: никакая гипотеза о прародине и древней истории уральцев не имеет право на существование, если она не подтверждена данными археологии.

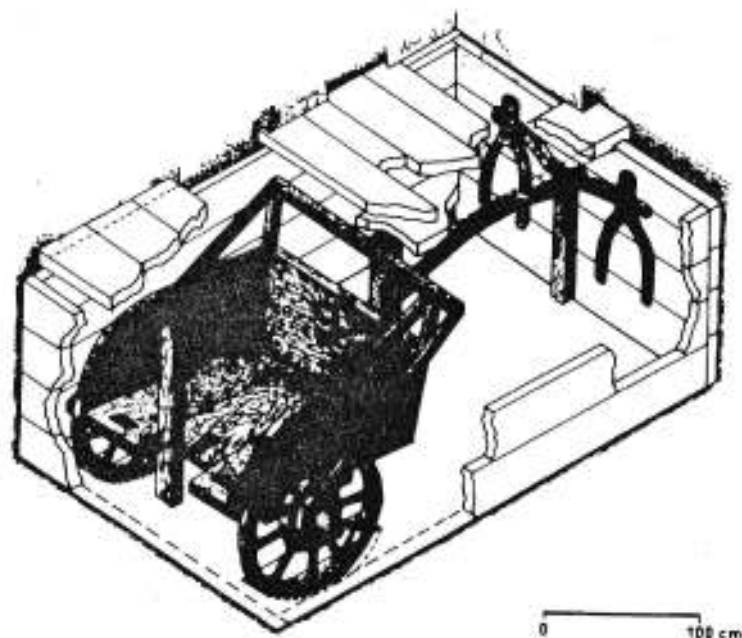
Представители “обширной” прародины упускают из виду факт, что языковые общности вряд ли могут сформироваться на слишком обширной территории, ведь для этого требовалась постоянная, долговременная языковая коммуникация человеческих групп. А на слишком большой территории предполагать такие живые контакты весьма сомнительно. Из-за этих причин не могла здесь существовать и никакая lingua franca. В связи с этим не случайно представители данных теорий не могут привести убедительные исторические примеры для подтверждения своих гипотез. Но у нас имеется конкретный исторический пример на обратное явление: до их расселения на огромные

территории Европы в середине VI в.н.э. предки славян проживали на весьма ограниченной территории Белорусии и Польши.

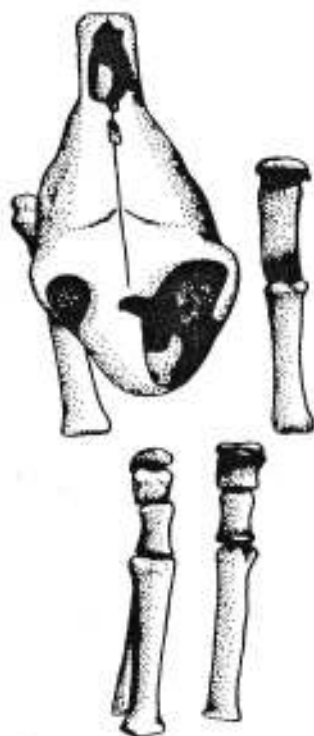
О древних урало – индоевропейских контактах археологические данные свидетельствуют только с эпохи бронзы, т.е. с первой половины II тыс.до н.э., когда обе языковые общности распались на отдельные группы. Автор кратко останавливается на контактах угорской общности с древними иранцами. Древние угры во II тыс.до н.э. проживали по всей вероятности в Западной Сибири, в южно-тайжной и лесостепной зонах, к северу от ираноязычных синташтинцев и андроновцев. Это – период распространения производящего хозяйства у южных угров, на что указывают коневодческая терминология в угорских языках и их древнеиранские заимствования (корова, молоко, войлок, повозка). Вряд ли можно сомневаться в том, что отрасли производящего хозяйства укоренились в экономике древних угорских групп под влиянием своих южных соседей, степных и лесостепных иранских племён. Автор предполагает, что южные угры колесничий транспорт заимствовали у синташтинцев, т.к. в погребениях Синташтинского могильника были найдены отпечатки двухколёсных боевых колесниц (рис.1). Здесь же найдены захоронения голов и конечностей лошадей. Данный тип захоронения лошадей у древних венгров доживает до конца X в.н.э.

Интенсивные контакты древних угров и иранцев продолжались в течении всего бронзового и железного веков, примерно до середины VI в.н.э., когда степи Западной Сибири были заняты тюркоязычными племенами центральноазиатского происхождения. В это же время полукочевые и кочевые группы древневенгерских и древнемагнийских племён покинули лесостепные области Западной Сибири и переселились в Приуралье. По всей вероятности эти угорские группы можно отождествлять с населением западносибирской саргатской культуры VII в.до н.э. – V-VI вв.н.э. Следы сильного иранского влияния прослеживаются в мифологии и материальной культуре обских угров, а также в словарном составе угорских языков.

В литературе не раз обсуждался вопрос: при таком сильном иранском влиянии в угорских языках мы находим относительно мало иранских заимствований. Это объясняется тем обстоятельством, что многие иранские группы, которые в древности контактировали с уграми (синташтинцы, андроновцы, сарматы, саки) позже в своём большинстве исчезли с арены истории вместе со своими языковыми диалектами, также как и многие группы угорского населения, например в областях Прииртышья и Барабы, где они ассимилированы тюркоязычными народами.

Kép. I. Szintastai szekér rekonstrukciója.
Рис. I. Реконструкция колесницы из Синташты.

Kép.2. Részleges lótemetkezés a szintastai temetőből.

Рис.2. Захоронение головы и конечностей коня в могильнике Синташта.